

Állam és társadalom

Korunk nagy kérdése, hogy az állam miként igyekszik teljesíteni megnövekedett feladatait anélkül, hogy a társadalom szabadságát csorbítaná. E probléma tárgyalását megkönnyítheti, ha felvázoljuk azokat a történelmi körülményeket, amelyek között kialakult az államszervezet mai formája, illetve, ha áttekintjük azt az évszázados küzdelmet, amely az állam és a társadalom között feszülő ellentéteket kísérte.

A múlt század végéig és még a XX. század elején is államtudományoknak nevezték mindazokat a tudományokat, amelyek az emberi együttélés kérdéseivel, az állam fogalmával, lényegével és feladataival foglalkoznak. Ebbe a komplexumba beleértették a jogtudományt, a közösségi gazdálkodási kérdéseket és a később jelentkező, az 1808 óta Fourier által "science sociale" – társadalomtudománynak nevezett önállósult új tudományág témaköreit is. Sőt, ide sorolták a "gyakorlati" politikát, az államvezetést és állami adminisztrációt.

A jogásznak, mielőtt mint törvényhozó fellépne, előbb az államtudományokban kell magát kiképeznie. Így a jogtudományt nem tartották önálló és öncélú tudománynak, hanem abban az állami szervezet tervszerű kiépítésének és fejlesztésének eszközét látták, amely a politikai célkitűzéseket köteles szolgálni. A XVII. század közepétől megindult a gyakorlati munka is. Nagyarányú telepítések történtek, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem állami irányítás alá került, mocsarakat csapoltak le, feltöltési munkálatokat végeztek, új közlekedési hálózatot, csatornákat létesítettek. Kialakult a jóléti államfelfogás: az állam feladata az alattvalók lehető legnagyobb földi boldogságának és jólétének biztosítása. Ez a legnagyobb boldogság azonban nem az alattvaló akaratához és kívánalmaihoz igazodott, hanem azt az uralkodó önkénye határozta meg. A felvilágosodott fejedelmek alatt az állam már az összes életmegnyilvánulások ura és központi irányítója lett. Uralta már nemcsak a gazdasági életet, hanem fejlesztette a tudományt, a művészetet, beleszólt a vallási életbe és valamennyi emberi életviszonyba. Így alakult ki a közjogi jellegű bürokratikus állam.

A tekintélytisztelőre és kizárólagos helyzetekre (privilegiumokra) felépített középkori világszemléletben mindennek megvolt a szükségszerű helye. A dolgoknak és eszméknek ezt a rendjét háborgatni a legszigorúban tilos volt. A középkornak erre a színészi világra az első reakció a természettudomány részéről támadt, a természet kutatása adta azokat az alapokat, amelyekből az új gondolkodás és a társa-

dalom kialakult. Copernicus 1534-ben meghirdette a heliocentrikus bolygórendszert. Amerika felfedezése új gazdasági távlatokat nyitott meg. A zárt – önellátó – földesúri birtokrendszer bomlásnak indult, megkezdődött a társadalmi munkamegosztás. Létrejött a városi polgárság és a korai kapitalizmus. A városok kifejlődésével megkezdődött a harmadik rend, a városi polgárság harca a hatalomért. Hozzávetőleges számítások szerint 1493-tól 1943-ig kerek számban 50 milliárd aranykorona értékének megfelelő mennyiséggel gyarapodott a világ nemesérc-készlete. Egyidejűleg megindult a pénzgyűjtés és a tőkefelhalmozás. Az új világrészek felfedezése következtében a hajózás egyre fokozottabb szerepet kapott és a ködös tengerből új nagyhatalom – Anglia – körvonalai bontakoznak ki. A kontinentális zsarnoki rendszerekkel szemben Anglia a szabad közlekedésnek és a szabad kereskedelemnek köszönheti létét, a szabadság meghirdetője és egy ideig menedéke lesz. Az átalakulás ütemét a gépek megjelenése erősen meggyorsítja. A jobbágyi rendszer eltörlése a kapitalizmus számára létkérdéssé vált. Luther Márton 1517-ben a wittenbergi vártemplom kapujára kiragasztja 95 tételét, és ezzel megindul a vallási reformáció hosszú és ekkeseredett küzdelme is. A XVIII. században már teljesen kialakult az új társadalom, amelynek túlnyomó többségét a polgárság adta, de teljesen ki volt zárva az állam hatalmi szervezetéből. Ezért a polgárság felvette a harcot az állam ellen. Megjelent a racionalizmus. Jött a nagy szabadgondolkodó és tekintélyromboló Voltaire, és jöttek az enciklopédisták. A társadalom felszabadításáért vívott harcot feltartóztatni nem lehetett. Montesquieu a törvények szelleméről 1748-ban közreadott munkájában már azokat a gyakorlati megoldásokat és biztosítókat kereste, amelyek útján a társadalmi szabadság, az államhatalom megfékezése megvalósítható. Montesquieu után a korszellem Rousseau műveiben jutott legtekintélyesebben kifejezésre. 1762-ben – a társadalmi szerződésről megjelent művében – a francia forradalom politikai elméleti alapjait adta meg. Az új tanítás szerint az ember szabad, önként lépett embertársaival társadalmi szövetségre. Ebben a tanításban gyökerezik a régi természetjogi felfogásból fakadó, ma már szinte dogmává erősödött tétel, hogy az embereknek, emberré születésük által elidegeníthetetlen, sérthetetlen emberi jogaik vannak, amelyektől semmiféle állami berendezkedés és jogi rend nem foszthatja meg őket. Ha az állam e jogokat megsérti, túlmegy hatáskörén és azokon a felhatalmazásokon, amelyeket számára a társadalom engedélyezett. Az állam tehát a társadalmi szerződés terméke. Ha az állam és a társadalom között ellentétek merülnek fel, a társadalomé a döntő szó.

1789-ben bekövetkezett az állam és a társadalom közötti véres leszámolás. A győzedelmes társadalom a harmadik rend, és ítéletet mondott a tettenért gonosztevő – az állam – felett. A nagy leszámolással azonban nem fejeződött be az állam és a társadalom közötti küzdelem. A társadalom féltette elnyert hatalmát, és tovább akarta gyöngíteni az államot; az állam pedig ki akart szabadulni elnyomott helyzetéből, mert a társadalom túlzott ellenőrzése és beavatkozása úgyszólván minden aktív cselekvési lehetőségétől megfosztotta. A francia forradalom eszméi végighulámoltak Európán, sőt már előzőleg az Észak-Amerikai Egyesült Államok alkotmánya is annak elveire épült. Időközben azonban kiderült, hogy az államok és a társadalmak már régen nem olyan körülmények között élnek, amelyek a nagy forradalom idején fennállottak. A népesség számának robanásszerű emelkedésével, a tőkés termelés előrehaladásával, városiasodással, a művelődési szint, az életszínvonal nő-

vekedésével és az egyre nagyobb tömegű közszükségletek jelentkezésével az államtól már nem negatív félreállást, hanem aktív társadalomvédő cselekvést kívántak.

Az a szervezési forma, amellyel a XIX. században az államot megkötötték, az újabb évszázadban már nem alkalmas a szabadság biztosítására. Az állam kénytelen hatalmas, elsősorban közszolgáltatást ellátó szervezetet kiépíteni, amely nélkül, a népesség jelentékeny részének még a legszükségesebb életfeltételei sem lennének kielégíthetők (pl. út-, víz-, csatornahálózat, lakás, fűtés, világítás, tömegközlekedés, egészségügyi ellátás, természetvédelem, munkásellátás, társadalombiztosítás, közoktatás). A törvényhozás a megváltozott körülmények között kénytelené vált az állami életnek csak a fő irányelveit meghatározni, a tényleges hatalmat és cselekvést hatalmassá nőtt apparátusára bízni. A tényleges hatalom a végrehajtó hatalomra szállt, és így a társadalomnak az állam felett való ellenőrzése illuzórikussá vált. Az új közszolgáltatási feladatok és a végrehajtó hatalom részére adott felhatalmazások rendszere olyan változást takar, amely alól a parlamentáris rendszerek sem tudnak kitérni.

A harc elméleti síkon is tovább folyik. Noha a jogtudomány a jogállami szemléletet szolgálja, és a hatalom jogszerű gyakorlása felett őrködik, a közösséggel foglalkozó egyedüli; egyedül helyes és megalapozott tudománynak tartja magát, a közigazgatás túlsúlyának fokozódó növekedését megállítani, és az új feladatokat a jog eszközeivel megoldani nem tudja. Egyidejűleg a társadalom erőinek előretörése következtében megizmosodott, és komoly igényekkel lép fel a *szociológia*, amely magának követeli a jogtudomány kizárólagosnak vélt tudományterületét, vagy legalábbis annak államtudományi, elsősorban a közjogi és a közösségi étellel foglalkozó részét. Míg a két tudomány vitatkozik, az államnak a közigazgatásban megtestesülő hatalma egyre ellenállhatatlanabbá válik. Újabb szakaszába érkezik az állam és a társadalom közötti harc a XIX. század második felében, amikor feltűnik a társadalom újabb harci alakzata, a gyakorlati térre átvitt szocializmus, amely most már a negyedik rend, a köznép, a proletariátus nevében döngeti az állam kapuját. Az államot, mint elavult, ásatag intézményt a kőbalta mellé múzeumba kívánja helyezni, viszont győzelemre jutva kiépíti a világ leghatalmasabb bürokráciájú államát. Míg azelőtt a fejedelmek személyében mindenki láthatta a zsarnokot, a bürokratikus államban a kis zsarnokok láthatatlan tömegei veszélyeztetik a nép jogos érdekeinek érvényrejuttatását. A jogállam pedig nem tud ezellen védelmet adni. Az Angliából átvett parlamentarizmus az európai államokban nem tud hatékony kormányzást kialakítani. Mint Szekfü Gyula mondja: A kontinentális parlamentek története nem is kormányzástörénet, hanem krízistörénet; kríziseké, amelyeknek nemegyszer áldozatul esik nemzet, állam és társadalom. Tapasztalhattuk, hogy számos parlamentáris rendszer diktatúrába csapott át, Európa újabb és újabb véres háborúba keveredett és az eddigieknél még súlyosabb válságba került.

A második világháború és a Szovjetúnióban végbemenő átalakulások után most ismét a jogállami és a társadalmi szabadságot biztosító állami szervezetre való visszatérésben keressük a megoldást. Szabad társadalmat akarunk. Látnunk kell viszont, hogy maga a nép – a társadalom – már nem tud megbírkózni a hatalmas, mechanizált, tömeggyilkolásra is képes államszervezettel. Feltétlenül biztosítani kell az egyéni és kollektív emberi jogokat, fékezni kell az állam önkényét. Ezzel egyidejűleg maga a társadalom követeli, hogy erősíteni kell az állam hatalmát mind-

azokban, amelyekkel az egyre nagyobb méretű közszükségletek hatékony ellátására köteles. Korunkban tehát egyszerre jelentkezik az államhatalom megerősítésének és megkötésének; a társadalom szabadságának és a közt szolgáló államhatalom elismerésének követelménye. Egyszerre kell megoldanunk azt a két feladatot, amelyre a múltnak több mint 150 éve volt, és amelynek megoldása szinte lehetetlennek látszik. Hogyan biztosítható a szabadság akkor, ha a társadalom szabadságát – legelső feladatként – kívánjuk biztosítani? *Az állam és a társadalom évszázados ellentétét kell feloldanunk.* Ez a mai kor nagy feladata. A jogtudomány és társadalomtudomány egymagában és egymással szemben e feladat megoldására képtelen. A két tudomány együttműködésével, összhangba hozásával, sőt netán egy egységes alapszemléletű és tudományos államtannal (elméleti politikával) kiegészült, a mai szociológiánál tágabban értelmezett társadalomtudománnyal kell kifejleszteni. Az állam és a társadalom ellentétének feloldására, hatékony együttműködésére és egymás iránti őszinte bizalmára épülő tudomány alapjainak lefektetésére, együttes továbbfejlesztésre van szükség.